

DEFINICE LITERATURY

Jak je možno literaturu definovat?

Pragmatická definice: k literatuře patří všechno, co konkrétní časové období za určitých podmínek za literaturu považuje; tato definice je dosti vágní: otázkou např. je, které společenské vrstvy se mají brát jako určující.

Deskriptivní definice: literatura v širším slova smyslu: uzavřená spolu související jazyková vyjádření, která se uchovávají v písemné formě; výjimkou je ústní slovesnost, která k literatuře také patří, a fragmentárně zachovaná či nedokončená díla.

Normativní definice: literatura v užším slova smyslu: texty, které vykazují určité charakteristické znaky, především:

1. fikčnost / fikcionalita (odklon od reality)

- fikcionalita je jedna z nejdůležitějších složek literatury, jádro „literárnosti“
- u literárních děl platí „konvence fikcionality“ – literatura si nedělá nárok na stejný druh pravdy, který platí ve skutečnosti
- literatura je na jednu stranu autonomní, nezávislá na tlaku jiných způsobů vyjádření; na druhou stranu si literární dílo dělá nárok na pravdivost svého světového názoru: místo, postavy, děje mohou být fiktivní, cílem umělce je však předávat pravdu (svou, subjektivní)
- z jiného úhlu pohledu můžeme míru fikcionality určit podle využití dvou základních poetických principů:
  - mimésis:** umělecké napodobování přirozenosti a prožitelné skutečnosti
  - poiésis:** volné básnické tvoření, vlastní tvořivý proces
- s fikčností úzce souvisí invence (vynalézavost v umělecké tvorbě) a imaginace (obrazotvornost, fantazie).

2. Estetická kritéria

- = dodržování určitých formálních postupů, principů
- odlišnost literárního jazyka např. od jazyka odborných textů (denotace vs. konotace, asociace)
  - jazyk denotativní = převládá denotativní (označující) významová složka (denotace = vztah jazykové jednotky [jména, znaku] k předmětu)
  - jazyk konotativní = převládá konotační významová složka (významové odstíny) (konotace = pragmatické [nepojmové] rysy lexikálního významu, především asociativní povahy: expresivita, postojové, hodnotící atd.)
  - jazyková pravidla versus inovační síla literárního jazyka
  - normativní kritérium pro příslušnost určitého textu k literatuře = estetická kvalita
: tradiční rozdělení: vysoká (umělecká) a nízká (triviální, zábavná) literatura

3. Literární svoboda (literatura versus skutečnost)

- = autorská/básnická licence = *licentia poetica*: skutečnost, kdy se nějaké literární dílo výrazně záměrně odchyluje od určité ustálené (jazykové, literární, historické, společenské) normy; obecněji autorská volnost či tvůrčí svoboda (umělecký záměr autora)

MED09 Úvod do teorie literatury

- literatura vytváří fiktivní světy, které staví proti skutečnosti
- poetická spravedlnost = dobro vítězí nad zlem, nebo nevítězí, ale ukazuje se, že by mělo

4. Polysémie

- = významová pluralita, základní a přenesený význam, existuje více možných interpretací...
- literární text je významově otevřený, nemá pouze jediný inherentní význam
- význam do díla nekládá jen autor, ale také čtenáři

- jádro literatury = klasické (kanonické) texty (Homér, Vergilius, Shakespeare) = **literární kánon** (vynikající texty) x texty stojící na okraji literatury (Harry Potter)
- umělecká literatura (převažující estetická funkce) vs. neumělecká literatura (dokumentární literatura)

LITERÁRNÍ DÍLO JAKO ZNAK (SÉMIOTIKA)

Literatura je specifickým (a to estetickým) užitím jazykové komunikace.

Literární dílo je pak **specifický znak** svého druhu, tzn. něco, co je nositelem **významu**.

Terminologický aparát strukturální lingvistiky:

- strukturalismus > obrat od analytického zkoumání jednotlivých prvků jazyka ke zkoumání jejich vzájemných vztahů a jejich místa v jazyce jako systému
- zakladatelem strukturálního přístupu k jazyku byl Švýcar Ferdinand de Saussure: zavedl termín sémiologie (sémiotika) = věda, která zkoumá vlastnosti jazykových znaků
- jazykový znak = vztah mezi jeho dvěma složkami:

označující (*signifiant*) = materiální (zvuková či grafická) složka

označovaný (*signifié*) = myšlenkový koncept odpovídající obsahové neboli významové složce

O povaze jazykového znaku se od starověku vede spor. Dnes je obecně přijímána saussurovská koncepce **arbitrárnosti** jazykového znaku = vztah mezi oběma složkami znaku je arbitrární (= nahodilý), není vnitřně motivovaný, nýbrž se zakládá na kulturněhistorické konvenci (určitou výjimkou jsou onomatopoická = zvukomalebná slova). Arbitrární je také vztah znaku k předmětu v mimojazykové realitě. Hodnota znaku není proto zjevná, je dána jeho opozicí ke všem ostatním znakům v celém jazykovém systému.

Navzdory tomu je zvláště v literatuře patrné, že se zde uplatňují postupy, které jazykový znak „motivují“.

I na literaturu se vztahují zákonitosti řeči, formulované **pragmatikou**, lze na ni aplikovat **základní model jazykové komunikace** (Roman Jakobson) – pět činitelů: autor sdělení, sdělení, kód, referenční skutečnost, příjemce:

- referenční funkce usouvztažňuje sdělení s referenční skutečností; např.: „Země je kulatá.“
- emotivní funkce popisuje vztah, který ke sdělení chová mluvčí (jeho postoje, emoce); např.: „fujtajbl“
- konativní funkce zdůrazňuje snahu autora sdělení o ovlivnění příjemce (vztah sdělení k adresátovi); např.: „Pojď sem a poslouvej mě.“

MED09 Úvod do teorie literatury

- fatická funkce ošetřuje kontakt mezi autorem sdělení a příjemcem (jejím úkolem je udržovat komunikaci mezi mluvčím a adresátem; oproti referenční funkci není v tomto případě smyslem přenášet informace, ale vytvářet vztah mezi komunikujícími; např. pozdrav, při telefonickém rozhovoru: „Ahoj, slyšíš mě?“, společenská konverzace: „Jak se máš?“ (tzv. small talk), při výuce: „Rozumíte?“
- funkce metalingvistická (metajazyková) se týká odkazu sdělení ke kódu nebo komunikačnímu procesu (pomáhá pochopit sdělení tím, že napovídá, jak jej máme vnímat); např. Žánr, oblečení mluvčího, „Co tím slovem myslíš?“
- funkce estetická je autotelickou (samoúčelnou, na sebe zaměřenou) funkcí, jíž sdělení odkazuje k sobě samému (prosazuje se v komunikaci s uměleckým nebo estetickým obsahem); např.: využití aliterace v poezii – viz Ennius (*Ann.* 109): *ó Tite túte Tatí tibi tánta tyránne tulísti*

Literatura jako médium komunikace

- komunikační akt probíhá na úrovni autor – sdělení – čtenář
- specifčnost literární komunikace (zdůraznění funkce estetické; autor – masa individualizovaných čtenářů; vzdálenost autor – čtenář, časový odstup; absence bezprostřednosti; specifický literární kód)
- produkce (psaní) a recepce (čtení) vytvářejí společně význam a smysl literárního díla
- literatura je také kulturněhistorický pramen, prostředek katarze (= prožitek uměleckého díla zprostředkovává uvolnění od emocí), nástroj propagandy, materiál k psychologickému zkoumání...

POJEM STRUKTURY A LITERATURA

- základy pojmu **struktury** vypracoval ruský formalismus mezi lety 1915–1930, dále jej rozpracoval pražský strukturalismus
- jedná se především o základní **autonomii literárního textu**, tzn. literární dílo je třeba vysvětlit především „**zvnitřku**“, z **jeho vnitřních zákonitostí**; jedná se o reakci na převážně genetický přístup k literatuře převládající v literárněvědných školách 19. stol., kdy byl literární text chápán převážně jako výslednice vnějších faktorů (prostředí, doba, autor atp.).
- formalisté nastolili otázku **specifičnosti** literárního textu jakožto specifického užití jazyka
- podstatu literárnosti vidí formalisté v **příznakovosti**, jež je výsledkem **deautomatizace** Jazyka
- pojetí „struktury“ znamená převrat v tradičním „atomistickém“ pohledu na svět
- strukturalismus definuje jednotlivé prvky struktury jako funkční jednotky: tj. jednotka je definována svým místem vůči ostatním prvkům, svou funkcí: **A** je **A** nikoli z titulu své vnitřní podstaty, ale proto, že není **B, C...**, a proto, že vůči **B, C...** plní určitou funkci (rozlišovací, významotvornou)
- struktura není pouhý statický souhrn prvků, ale dynamický, hierarchizovaný celek s funkčními vztahy mezi prvky

LITERÁRNÍ VĚDA A JEJÍ DISCIPLÍNY

- = samostatná disciplína zabývající se uměleckou literaturou; zkoumá veškeré jazykové projevy s estetickou funkcí
- jejím úkolem je vědecké zkoumání literatury

Místo literární vědy v systému oborů poznání

- literární věda patří mezi **humanitní obory**
- nejbližší literární vědě je **jazykověda**; další příbuznou oblast tvoří **uměnovědy** (estetika, muzikologie, kunsthistorie), následuje **historie**, včetně pomocných věd historických (paleografie apod.) a **společenské vědy** jako sociologie, psychologie či filozofie
- literární věda též využívá exaktních oborů, jako je statistika, informatika atd.
- kritéria vědeckosti: systematika, opakovatelnost a zdůvodnitelnost výpovědí (český pojem „věda“ souvisí s německým „Wissenschaft“ = věda jako souhrn vědomostí x „science“ = exaktní, experimentální věda)
- pro literární bádání byl původně používán termín **filologie**, který funguje dodnes, ale jeho obsah chápe každý jinak

Tři tradiční oblasti literární vědy

Práce s textem

- analýza textu = základní akt literární vědy; předmětem zkoumání jsou vztahy mezi stavebními prvky textu, jeho význam, zvláštnosti ve struktuře textu, významové roviny
- V čem je chybná a právem zesměšňovaná stará otázka „co tím chtěl básník říct“?
Pro interpretaci textu je rozhodující text samotný, nikoli domnělý autorský záměr, navíc podsouvaný interpretujícím.

Hermeneutika

- = filologická a filozofická nauka o metodách správného chápání a výkladu textů
- zakladatelé moderní hermeneutiky = Friedrich **Schleiermacher** a Hans-Georg **Gadamer**
- hermeneutický postup zahrnuje předběžné porozumění (předporozumění) textu, práci s textem, shromáždění informací o historickém kontextu díla (vnější okolnosti vzniku textu), poznávání celku prostřednictvím poznávání částí (hledání souvislostí v rámci celého textu) > dokonalejší porozumění textu: tento postup se opakuje v hermeneutickém kruhu

Literární historie (viz níže)

Ediční filologie

- cílem je zpřístupnit texty ve spolehlivých tištěných vydáních pro další literárněvědnou práci

Dílčí disciplíny literární vědy

- 1. Teorie literatury**
- 2. Dějiny literatury**
- 3. Literární kritika**

1. Teorie literatury

- = zkoumání principů literatury, jejích kategorií a kritérií
- zabývá se podstatou literatury a její esteticou funkcí, teorií literárního díla
- zkoumá zákonitosti historického vývoje literatury v souvislosti s kulturním a společenským vývojem
- obecné otázky podstaty literární tvorby (funkce estetická, poznávací, terapeutická, normotvorná atp.); literární proces: geneze díla, recepce díla; problematika literární normy a hodnoty

Dílčí disciplíny:

- genologie – nauka o literárních druzích a žánrech
- versologie – nauka o verši, jeho typech a vlastnostech
- literární stylistika – nauka o zvláštlostech utváření literárních děl
- psychologie literatury (psychologie autora, čtenáře)
- sociologie literatury (vztah literatury a společnosti)

2. Dějiny literatury/literární historie

- = zkoumání konkrétních děl (starší literatura)
- zabývá se výkladem literatury v jejím vývoji (periodizace, zákonitosti vývoje)
- funkce uspořádávání – hlavní požadavek: přehled o literární tradici
- oblasti: biografická, textově-kritická, klasifikační (témata, žánry), časové úseky (epochy, generace), separátní kontexty (politický, společenský, vědecký...)
- srovnávací literární věda (komparatistika) zkoumá nadnárodní literární procesy
- povědomí o vývoji, pokroku a dějinné změně se v kontextu literatury utváří především v období, kdy se v opozici ke klasicistní estetice imitace rodí estetika preromantická a romantická (2. pol. 18. století)
- literární historie se rodila pod vlivem filozofie, samotných historických věd a dalších věd (sociologie ve vědách společenských, Darwinův evolucionismus v přírodních vědách: evoluční model přírodních věd byl aplikován na definici literárních žánrů a jejich vývoj v čase)
- dva základní problémy, s nimiž se literární historie doposud potýká:

1. Definice žánru jako jisté distinktivní kvality, a jeho vývoje, tedy kvalitativních proměn.

2. Periodizace, tedy problém axiologických kritérií, na jejichž základě se v časovém kontinuu vytýčí jisté kvalitativní zlomy

> periodizace dle čistě časových kritérií – takto vymezená perioda může obsahovat několik kvalitativně odlišných období (romantismus, realismus, symbolismus atd.)

> periodizace dle estetických období – časové vymezení např. romantismu se liší mezi jednotlivými zeměmi či kulturami, ale i v rámci jedné kultury mezi jednotlivými druhy umění (literatura, hudba, malířství, sochařství), a dokonce i mezi jednotlivými literárními žánry; i v takto definovaném období často koexistuje několik dílčích estetických norem (např. návraty ke klasicismu či prvky symbolismu a dekadence v období romantismu)

3. Literární kritika

- = odborné posuzování, zkoumání konkrétních děl (současná literatura)
- hodnotí soudobou literární tvorbu podle měřítek a požadavků individuálního či skupinového estetického programu
- je prostředníkem mezi autorem, dílem a čtenářem
- hlavním cílem literární kritiky je estetické ohodnocení, doporučení k četbě
- představuje fórum pro estetickou debatu a prostředek kanonizace
- hlavní žánry: recenze, referát, kritická esej
- prospěšné je propojení literární historie a kritiky i teorie
- žádoucí je rovnováha mezi hodnocením díla z historického a současného hlediska

Historicismus

- = směr zpracovaný a převládající především v 19. století
- vycházel z toho, že literární dílo je správně hodnotit pouze podle kritérií epochy, v níž vzniklo; takové východisko potom však zužuje literární bádání pouze na záměr autora

Dle českého náhledu tvoří literární vědu kromě již uvedených ještě další dvě oblasti:

metodologie: reflexe o literárněvědných metodách, literárněvědný metajazyk; textová kritika (textologie);

poetika: literární morfologie; specifika estetického jazyka (literárnost, rétorika, tropy, ...); formy a tvary literárního výrazu: teorie prózy, teorie verše, teorie dramatu; genologie; výstavba uměleckého díla: syžet-fabule, kompozice, narativní kategorie, vypravěčská perspektiva atd.